

Valeriy Stepankov, Vitaliy Stepankov

BATTLE OF PYLIAVTSI IN 1648: THE FACTORS OF THE RESUMPTION OF HOSTILITIES AND, THE PROBLEMS OF ITS LOCALIZATION AND THE DISPOSAL OF CAMPS OF UKRAINIAN AND POLISH TROOPS

The articles consider three interrelated problems, the clarification of which allows not only studying out several controversial provisions in the created historiographical image of Battle of Pyliavtsi but also rejecting not argued by analysis of sources of judgment, and thus contribute to its transformation into a more adequate historical reality. In particular, the reasons for the resumption of hostilities were clarified, and the scientific insolvency of the concept aimed at questioning the established view of the location of the battle was proved. Adjustments were made to determine the reasons for the passivity of B. Khmelnytsky's military actions during August and the first half of September and choosing the area for the camp on the banks of Ikva River (Pyliavka) near the town of Pyliavtsi. The location of Ukrainian and Polish camps and their configuration had been clarified.

Key words: Battle of Pyliavtsi, localization, Pyliavtsi, Ikvariver, dike, camp, B. Khmelnytsky, river crossing site.

Отримано: 21.04.2021

УДК 94(477):323.39:327(470+571)“16”

DOI: 10.32626/2309-2262.2021-9.140-151

Олександр Юга

(Кам'янець-Подільський)

**ПОЛІТИКА МОСКОВІЇ ЩОДО КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ
В СЕРЕДИНІ XVII ст. В ОЦІНКАХ ПРЕДСТАВНИКІВ
ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ**

У статті з'ясована проблема сприйняття правлячою елітою Речі Посполитої сутності політики Московії щодо козацької України в середині XVII ст., аналізуються чинники, які впливали на сприйняття її оцінки урядовцями Польсько-Литовської держави задумів і цілей Москви щодо козацької України. Найбільша увага зосереджена на періоді після прийняття Б. Хмельницьким на початку 1654 р. царської протекції.

Ключові слова: Московія, козацька Україна, Б. Хмельницький, царська протекція, політична еліта, Річ Посполита, «українська проблема».

В польській історіографії можна зустріти твердження про те, що напередодні розгортання в 1648 р. національно-визвольної боротьби на підвладних Речі Посполитій українських теренах, польсько-російські відносини склалися значно успішніше, ніж будь-коли до цього. Пояснюється це тим, що, зазнавши невдачі в Смоленській війні 1632-1634 рр., у

Москві не бажали відновлення конфлікту з Варшавою, свідченням чого слугувала вимога царя, щоб його син Олексій заприсягся ніколи не розпочинати війни з Річчю Посполитою¹. Московія, відмовляючись на деякий час від планів повернення білоруських та українських земель, сконцентрувала свої сили на боротьбі з татарськими набігами на її терени, що співпало в часі з прагненнями польського короля Владислава IV створити коаліцію християнських держав проти Туреччини та Кримського ханства².

Ініціативу щодо зближення з Московською державою польський уряд проявив ще в 1635 р., коли король Владислав IV вирішив через свого посла з'ясувати в Москві позицію російських урядовців щодо можливого укладення між обома державами антитатарського союзу³. З російської ж сторони це питання було офіційно порушено на початку 1638 р., а в листопаді 1639 р. через спеціального посла цар попередив польський уряд про загрозу для Корони з боку Османської імперії⁴. Проте справа укладення польсько-російського військового союзу затягувалася – обидва уряди ще довгий час обмежувались дружнім обміном інформації щодо дій татарських військ і намірів Кримського ханства.

Треба відзначити, що до 1648 р. антитатарський союз з Річчю Посполитою був вигідний для Московії, оскільки не тільки посилював її в боротьбі з Кримським ханством, але й давав підстави сподіватися, що в майбутньому польський уряд не шукатиме союзника в особі татар⁵. Тобто, до 1648 р. Московія не лише відмовилася від думки про відновлення конфлікту з Річчю Посполитою за територіальні претензії, але й розпочала підтримувати з останньою союзницькі відносини, зокрема в справі антитатарської політики. Проте, це аж ніяк не означало, що між урядами обох держав не існувало жодних суперечностей, адже відомо, що навіть після обрання королем Яна Казимира цар Олексій Михайлович не відмовився від прагнень посісти ще й польський трон⁶. Проте, в контексті порушеної проблеми важливим є те, що в процесі тривалих перемовин річпосполитські урядовці мали можливість опосередковано дізнаватися і формувати власні оціночні судження про політику Московії з інших питань, зокрема наміри і задуми щодо козацької України.

Особливо інтерес до Москви в політичному середовищі Речі Посполитої зріс з розгортанням на українських землях у 1648 р. національно-визвольної боротьби. Це було зумовлено, на наш погляд, двома найголовнішими обставинами: по-перше, необхідністю переконатися, що Москва не скористається з ситуа-

ції та не підтримає Військо Запорозьке (особливо після смерті в травні короля Владислава IV, адже за подібних обставин у 1632 р. після смерті Сигізмунда III царський уряд розірвав перемир'я і оголосив Речі Посполитій війну), по-друге, наявністю в середовищі політичної еліти плану організації турецької війни як одного зі способів розв'язання української проблеми, до якого планувалося залучити і Московську державу.

Зазначимо, що упродовж 1648–1653 рр. Московія займала позицію стороннього, але дуже пильного спостерігача подій національно-визвольної боротьби українців. І хоча, як зауважують окремі дослідники, Смоленська війна остаточно засвідчила неспроможність Москви подолати Річ Посполиту військово, і вона після того не була готова до відкритих змагань за «руські» землі⁷, у Варшаві все ж розуміли, що російський уряд не відмовився від своїх планів щодо українських і литовських земель та уважно придивлялися до кожного кроку Москви. Так, занепокоєння польських урядовців у липні 1648 р. викликала інформація П. Ласка – посланця А. Киселя до Б. Хмельницького – про факт прибуття на козацьку раду 19 червня «бояр з Москви». Посланцю було невідомо, «чи від самого царя, чи від думних панів» вони прибули і з чим саме, але він відзначав, що «це якась дружня церемонія..., приїхали тільки з пропозиціями»⁸.

Натомість, у Москві також добре знали про пильну увагу Варшави до царської політики щодо козацької України. Саме тому, готуючи на початку 1650 р. посольство до Варшави, наказували своїм послам категорично заперечувати інформацію про те, що «відправлені з його царської величності грамотами посланці до гетьмана Богдана Хмельницького і до Війська Запорозького (повинні були – О.Ю.) Perezивати їх в царській величності сторону і обнадіювати їх його государевим жалуванням» та запевняти, що вона не відповідала дійсності і спеціально поширювалася для організації «сварки» між царем і королем. Цар намагався будь-що переконати короля, що дипломатичні контакти з Б. Хмельницьким були зумовлені винятково бажанням врегулювати конфлікт – щоб «запорізькі черкеси ту сварку і міжусобицю ... втихомирили і заспокоїли»⁹. З одного боку, включення такого пункту в інструкцію послам до Варшави можна пояснити прагненням уникнути загострення відносин з Річчю Посполитою та вкотре запевнити у дотриманні умов мирного договору 1634 р. І дійсно, Москва аж ніяк не прагнула розпочинати війну з Річчю Посполитою і намагалася здобувати для себе максимум можливого виключно політичними засобами¹⁰. Водночас, як на нашу думку, така

потреба була зумовлена і прагненням, наскільки це можливо було, приховувати свої територіальні «перспективні плани» щодо українських теренів, адже не слід забувати, що російський уряд добре розумів, що без оволодіння «руськими» землями Речі Посполитої не можна було сподіватися на геополітичне домінування в Східній Європі¹¹, чого власне він і прагнув. Якщо ж іноді Москва і «розкривала карти» в контексті своєї української політики, то винятково для додаткових важелів впливу на Варшаву задля досягнення конкретних цілей.

Водночас, слід зауважити, що активізація української політики Москви стала наслідком недалекогоглядної політики щодо козацької України самої Варшави. Польський історик М. Франц відзначає, що саме польська політика підштовхувала козацьку старшину, вірну православної вірі, в бік Москви, що було великою небезпекою для Речі Посполитої, адже Московська держава могла стати для козацької України захисником не лише релігії, але й її культурно-мовної окремішності. Дослідник наголошував, що Річ Посполита зробила багато для того, щоб православні на її землях поглядали в сторону Москви з надією на порятунок від католицької Польщі¹².

Розуміли це і окремі представники тогочасної політичної еліти Речі Посполитої. Відтак, виникає питання, як саме сприйняли представники польсько-литовської владної верхівки прийняття Б. Хмельницьким протекції царя? Наскільки вони усвідомлювали ускладнення ситуації власне для Речі Посполитої? Адже якщо до 1654 р. завдання полягало в тому, щоб не допустити втрати козацької України – «посольствами до султана, хана й інших васалів Туреччини сподівалися розвести козацтво з його союзниками: ізолювати його і змусити підкоритися королеві»¹³, то після прийняття Б. Хмельницьким в Переяславі протекції царя вже потрібно було працювати над розривом українсько-російських відносин та повернення козацької України до складу Речі Посполитої. А це вже було значно складніше завдання. Як писав в одному зі своїх листів на початку березня 1654 р. чернігівський воєвода Є. Тишкевич, «Господь Бог дає нам усе більшу кару. Боронь Боже, щоб не призвело це до останньої згуби Речі Посполитої і нас самих»¹⁴.

Відомості про перехід України під «високу царську руку» до Варшави 21 лютого привіз королівський посол Млоцький, який саме повернувся з Москви¹⁵. Слід зазначити, що вони не були цілковитою несподіванкою для королівського двору. Навпаки, Ян Казимир та його найближче оточення, знаючи про дипломатичні відносини між козацькою Україною та Московською державою, передбачали, що представники

обох сторін обговорюють проект договору, спрямованого проти Речі Посполитої¹⁶.

Того ж дня, 21 лютого, Ян Казимир видав універсал до Війська Запорозького, намагаючись внести розкол в середовище української правлячої верхівки. Король вимагав, щоб усі піддані, дочекавшись вступу на терени козацької України коронних військ, збройно виступили проти зрадника Хмельницького і його московських союзників. Ян Казимир запевняв, що приєднає козацьку Україну до Речі Посполитої і підтвердить усім лояльним козакам їх давні права, привілеї та вольності¹⁷.

Подібного змісту було і звернення наприкінці лютого литовського польного гетьмана Я. Радзивілла з універсалом до населення козацької України, в якому Московію він називав «віроломним неприятелем московським, який від підданих його королівської милості і Речі Посполитої вимагає присяги підданства», а також просив, «щоб того ярма – гіршого від поганської неволі – на себе не брали, а вірності й прихильності королеві і Речі Посполитій дотримали»¹⁸. Кам'янецький староста (брацлавський воєвода) П. Потоцький в універсалі до козаків від 24 березня 1654 р. радив «вибитися з темного лукавства того зрадника (Б. Хмельницького – О.Ю.) та вернутися під крила й. к. м., ніж іти в тяжке і вічне ярмо московського мучення». Обіцяв амністію кожному, хто відступить від Б. Хмельницького¹⁹. Яскравим прикладом таких заходів польських урядовців була спроба коронного гетьмана С. Потоцького переконати кальницького полковника І. Богуна відступити від Б. Хмельницького, за що йому було обіцяно шляхетство, будь-який земельний наділ і навіть булаву Війська Запорозького²⁰.

Цікавим є спостереження чернігівського воєводи Є. Тишкевича, який у листі до коронного канцлера С. Корицінського від 1 березня 1654 р. писав, що «такий привід узяла [на озброєння] Москва: усе, що вона чинить, – усе чинить під приводом захисту віри», при цьому «тим, які прийдуть до них, обіцяють царське жалування й усякі вольності. Смерті подібні ці обіцянки»²¹.

Водночас, усвідомлюючи неспроможність Речі Посполитої вести війну на два фронти: на білоруському з Московією і на українському з козаками, окремі урядовці радили королю за всяку ціну досягти порозуміння з козацькою Україною. Так, воєвода Я. Лещинський пропонував «видати універсал з загальним пробаченням і забезпеченням їх (козацьких – О. Ю.) вольностей, і признати або Білоцерківський трактат, або Зборівський. Бо коли б навіть цим (Зборівським) їх можна було б задовольнити, то це було б велике щастя». Наголошував

на необхідності «забезпечити їх релігію»²². Восвода був переконаний, що прийняття Б. Хмельницьким царської протекції відбулося всупереч волі більшості українського населення, втомленого тривалою війною. Відтак вважав, що якщо українцям дати можливість вільного вибору між Яном Казимиром та Олексієм Михайловичем, то вони оберуть польського короля, який асоціюється з вольностями, а не з неволею, як московський цар. «Говорити про згоду» з українським гетьманом Я. Лещинський пропонував доручити Я. Радзивілу, який, на його думку, був найбільш здатним (після смерті А. Киселя) до проведення такої політики²³.

Зазначимо, що в середовищі політичної еліти Речі Посполитої саме представники литовської владної верхівки найбільш реалістично оцінювали факт прийняття Б. Хмельницьким царської протекції. Насамперед, це простежувалося в розумінні мотивів такого кроку. Зокрема, литовський великий канцлер Альбрехт Станіслав Радзивіл серед причин, які спонукали Б. Хмельницького негайно укласти на початку 1654 р. військовий союз з Московією, називав результати Жванецької кампанії кінця 1653 р., зокрема укладення 15 грудня між кримським ханом та польським королем Кам'янецької угоди. За його словами, «Хмельницький, охоплений почуттям ненависті, коли побачив, що наші уклали мир з татарами, звернувся за допомогою до Москви й цього місяця (січень 1654 р. – О.Ю.) склав присягу цареві в місті Переяславі»²⁴.

Як бачимо, чітко вказувалося саме про факт принесення присяги, а не добровільну передачу гетьманом у підпорядкування царя українських земель. Проте, зі слів того ж Альбрехта Радзивілла стає зрозуміло, що саме так оцінювали ситуацію та сприймали переяславські події у Москві, «за варварським звичаєм» якої «цар називає своїми підданими всіх холопів». Тобто, у розумінні урядовця саме такий статус – «підданих холопів» в складі Московської держави – готувався козацькій Україні російським урядом. Вагомим аргументом для литовського канцлера були конкретні заходи Кремля на теренах козацької України відразу ж після Переяслава: «московитин зараз же зайняв міста й замки, зокрема Київ, вислав двох воевод і наказав збудувати фортецю біля собору святої Софії»²⁵. Саме так виглядала «допомога» Б. Хмельницькому в розбудові та зміцненні Української держави! Тобто, якщо і йшлося з боку Москви про зміцнення, то лише своєї присутності на теренах козацької України через систему воеводського правління.

Зауважимо, що на сьогоднішній день у суспільстві ще можна почути звинувачення на адресу Б. Хмельницького за

те, що, мовляв, «віддав українські землі в руки православного царя». Проте, вони не мають під собою жодних підстав. Щодо оцінки прийняття Б. Хмельницьким у 1654 р. царської протекції, схилиємося до позиції дослідників, які вважають такий крок гетьмана доцільним. Найвагомішим аргументом на користь такої думки вважаємо вкрай несприятливу геополітичну ситуацію, в яку потрапила козацька Україна станом на кінець 1653 – початок 1654 рр. Уже не було можливості для маневру, затягування часу або вибору з-поміж декількох варіантів. Чому? На перший погляд, Військо Запорозьке не було зв'язане жодними договорами й зобов'язаннями: Зборівський договір був розірваний польською стороною ще на початку 1651 р.; Білоцерківський юридично ніколи й не набував чинності, оскільки не був затверджений сеймом, а в результаті перемоги під Батогом на початку червня 1652 р. українська сторона фактично відновила територію держави, визначену в угоді під Зборовом; у грудневих переговорах 1653 р. під Кам'янцем українські представники взагалі участі не брали. Складається враження, що козацька Україна нарешті досягла геополітичної свободи. Проте, насправді все було значно складніше, адже Кам'янецька угода цілком ігнорувала інтереси козацької України й передбачала її окупацію коронними військами. Хан ставав союзником Речі Посполитої. Не можна було покладатися також на допомогу Валахії, Молдавії та Трансильванії, з якими відносини були зіпсовані з одного боку реалізацією династичних планів українського гетьмана (шлаб в серпні 1652 р. Тимоша з Розандою), а з іншого – походами українських військ під керівництвом Т. Хмельницького у Молдавію (початок травня 1653 р.) та Валахію (кінець травня 1653 р.). Останні загострили відносини з турецьким султаном, оскільки йшлося про втручання на терени васально залежних від нього князівств. У таких умовах сподіватися на захист та військову допомогу дійсно можна було лише з боку Московської держави, тим більше, що керівництво останньої нарешті офіційно задекларувало курс на підтримку козацької України.

Таким чином, приймаючи в січні 1654 р. царську протекцію, гетьман вбачав у Москві лише військового союзника, з допомогою якого планував остаточно розгромити Річ Посполиту та завершити возз'єднання українських земель в єгнічних межах Української держави – від Вісли до московського кордону. Це і була основна мета, і не більше того! Інше питання, як цим відразу ж вирішили скористатися в Москві?

Саме тому Я. Радзивілл, дізнавшись вже про прийняття Б. Хмельницьким протекції царя, абсолютно слушно вислов-

лював тривогу з цього приводу (до речі, він першим на початку лютого отримав інформацію про цю подію від шляхтича Семена Павші²⁶). За його словами, «Боронь Боже, аби козаки мали залишитися при Москві! Не лише з Білою Руссю і з Україною, але і з рештою Литви, підшитою до Русі, нам довелось б попроситися навіки, а також з іншими провінціями руського народу»²⁷.

Виникає питання, перспектива «навіки попроситися» з окресленим регіоном пов'язувалася Я. Радзивілом з можливістю утвердження за підтримки Московії самостійної Української держави (саме такого результату очікував Б. Хмельницький від військового союзу з Московією), чи з чимось іншим? Вважаємо, що в наведених рядках чітко простежується значно реалістичніше сприйняття литовським урядовцем намірів царя відразу ж після січневих подій в Переяславі, аніж навіть самим Б. Хмельницьким. Аналіз поглядів Я. Радзивіла засвідчує розуміння ним того, що Москва всі зусилля спрямує на підпорядкування козацької України своїй владі. Вже в середині лютого польний гетьман отримав повідомлення від шляхтича Семена Павші про те, що «Москва має поставити в Києві потужний гарнізон. Другий мають поставити вони в Чернігові, а третій – у Переяславі»²⁸.

Слід зазначити, що вагомим чинником більш реалістичних оцінок з боку литовських урядовців був попередній негативний досвід взаємин Великого князівства Литовського з Московською державою, а також обізнаність з її самодержавними порядками й породженими ними територіальними апетитами – Смоленська війна розпочалася в 1632 р. наступом російської армії саме на Литву. Зрозуміло, для литовських владних кіл було абсолютно очевидним бажання царя повернути втрачений після невдалої для Московії війни 1632–1634 рр. Смоленськ.

Саме тому ще у 1648 р. у представників литовської еліти значну тривогу викликали відомості не стільки про перемоги війська Б. Хмельницького біля Жовтих Вод і під Корсунем, як інформація про смерть 20 травня короля Владислава IV. Адже вони побоювалися, що важким становищем Речі Посполитої у період безкоролів'я може скористатися саме Московія, розпочавши наступ на литовські землі²⁹. В цьому контексті активізація Москвою своєї зовнішньої політики наприкінці 1653 – початку 1654 рр., підтвердженням чого стала згода прийняти Б. Хмельницького «під високу царську руку», була достатньо вагомим аргументом на користь саме такого сприйняття цілей царської політики. Тобто, у сприйнятті литовських урядовців все, що цікавило царя в козацькій Україні – це її мілі-

тарний потенціал, який можна було використати проти Речі Посполитої, але насамперед проти власне Литви.

Оцінки Я. Радзивілла перспектив реального становище козацької України під протекцією Московії співпадали з оцінками окремих коронних урядовців. Так, в листі чернігівського воєводи Єжи Тишкевича до коронного канцлера Стефана Корицінського від 1 березня 1654 р. зазначалося, що «з Москви було оголошено таке: хто хоче з селян, зі шляхти чи козаків бути під московською владою, щоб приєднувались до них під присягою, а хто не хоче, то щоб відійшов за Тетерев. Тільки й того, що ніякої тираниї не буде щодо тих котрі відступлять [за Тетерів] і добровільно від них відійдуть. А тим, які прийдуть до них (Москви) обіцяють царське жалування й усякі вольності». Проте, автор листа зауважував, що «смерті подібні ці обіцянки»³⁰.

В пізнішому листі до Б. Хмельницького від 29 червня 1654 р. Я. Радзивілл переконував його «не стягати на себе тягару гіршого від поганської неволі (мався на увазі московський протекторат)», якого, на думку Радзивілла, вже «ніколи б не можна було позбутись», оскільки «вони (Москва) якщо з початку б і попускали, пізніше стали б тяжкі і нестерпні». Для запевнення в правдивості своїх слів «Богом присягався». Переконував гетьмана, що «ваша милість так далеко зайшов, що з того вийти не зможеш і не знайдеш способу». На завершення радив добре обдумати перспективу відносин з Московією та повернутися «до давньої служби Речі Посполитій»³¹.

Восени 1654 р. Я. Радзивілл знову переконував Б. Хмельницького, що «царська неволя буде далеко важча, ніж та, з котрої Війську Запорозькому пощастило вийти». Водночас радив гетьману примиритися з Річчю Посполитою на умовах Білоцерківської угоди, запевняючи, що король буде краще ставитися до своїх підданих, ніж московський цар та зробіть все можливе, щоб їх права і привілеї були затверджені³².

З одного боку, наведені слова можна трактувати як один зі способів реалізації головного завдання польсько-литовської політики – досягнення розриву українсько-російського військового союзу та повернення козацької України до складу Речі Посполитої шляхом створення різко негативного образу Московської держави. Проте, не можна ігнорувати того факту, що для річпосполитської політичної еліти, особливо її литовської складової, основна мета політики Москви щодо козацької України після Переяслава зводилася до розширення підконтрольних територій і не більше того.

Виникає чергове запитання – наскільки реалістичним було сприйняття урядовцями Речі Посполитої задумів Москви

щодо козацької України після прийняття Б. Хмельницьким царської протекції у Переяславі? Відповісти на нього не складно, якщо поглянути на реальні заходи російського уряду щодо Української держави у постпереяславський період. По-перше, замість надання військової допомоги Б. Хмельницькому власне проти коронної армії, яка становила основну міць Речі Посполитої, російський уряд спрямував свою армію проти Литви, що було продовженням старих зазіхань на Балтику та свідчило про цілковите ігнорування українських інтересів розбудови власної держави; по-друге, займаючи терени Білорусії, Москва запроваджувала на них систему воеводського управління – «засідала міста» (цей сценарій було задіяно і в козацькій Україні), відкидаючи претензії на них українського уряду (з вересня 1655 р. царський титул отримав доповнення – «великий князь Литовський і Білої Русі, і Волинський, і Подільський», що означало обмеження території Української держави); по-третє, явне ігнорування інтересів української сторони під час переговорів з урядами інших держав, зокрема Речі Посполитої восени 1656 р., що дає підстави говорити про визначення Москвою статусу козацької України як «власних підданих», які зобов'язані слухняно приймати волю царя. Цей перелік можна продовжувати. Проте, навіть наведені факти чітко засвідчують справжні задуми керівництва Московської держави щодо козацької України.

Отже, з розгортанням у 1648 р. на підвладних Речі Посполитій українських теренах національно-визвольної боротьби, Московія, мілітарно послаблена Смоленською війною 1632–1634 рр., зайняла вичікувальну позицію, уважно придивляючись до розвитку подій та прагнучи отримувати вигоду від них винятково в політичній площині. Дипломатичні відносини з українським гетьманом цар через своїх послів подавав Варшаві у світлі прагнення посприяти врегулюванню конфлікту. У Варшаві розуміли тимчасовість пасивності територіальної політики Москви, проте, водночас, були зацікавлені у співпраці в контексті антитатарської політики. Виношувалися задуми залучення Московії до війни проти Туреччини.

Натомість, факт прийняття Б. Хмельницьким на початку 1654 р. царської протекції був прийнятий представниками владної верхівки Речі Посполитої різко негативно, причому як для Речі Посполитої, так і власне для козацької України. Позиції й оцінки урядовців в більшості зумовлювалися усвідомленням ними того, що Москва після Переяслава буде «опікуватися» козацькою Україною винятково в контексті властивого для Кремля бачення подальшого місця українських земель

в складі Московської держави. По-суті, в їх розумінні йшлося про перетворення козацької України та всього українського суспільства у «підданих холопів». Реальні заходи російського уряду впродовж наступних років після Переяслава лише підтвердили висловлені оцінки та прогнози річпосполитських урядовців.

Примітки:

1. Sereyka J. Stosunki ukraińsko-rosyjskie w 1648 r. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego*. Warszawa, 1960. № 3. S. 159.
2. Ibidem. S. 159-160.
3. Godziszewski W. Polska a Moskwa za Władysława IV. Krakow, 1930. S. 32.
4. Ibidem. S. 67-68.
5. Новосельский А.А. Борьба Московского государства с татарами в XVII веке. Москва-Ленинград: АН СССР, 1948. С. 363-364.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1861. Т. 3. С. 23-25.
7. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. Київ, 2005. С. 188.
8. Воссоединение Украины с Россией (далі ВУсР): Документы и материалы: в 3 т. Москва: АН СССР, 1953. Т. 2. 1648-1651. С. 46.
9. Там само. С. 320-321.
10. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року... С. 270.
11. Там само. С. 188.
12. Maciej F. Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińnych w XVI-XVII wieku. Toruń, 2006. S. 255.
13. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 9. Ч. 2. С. 871.
14. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. Т. 3: (1651-1654 рр.) / упоряд. о. Ю. Мицик. Київ, 2014. С. 149-150.
15. Kubala L. *Wojna moskiewska r. 1654-1655*. Warszawa, 1910. S. 100.
16. Wójcik Z. Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejasławiu. *Kwartalnik Historyczny*. 1954. Rocznik LXI. Nr. 3. S. 82-83.
17. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1878. Т. 10: 1653-1654. С. 549-552.
18. Там само. С. 551-554.
19. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 9. Ч. 2. С. 877-878.
20. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1878. Т. 10: 1653-1654. С. 561-562.

21. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 3: (1651–1654 рр.) / упоряд. о. Ю. Мицик. Київ, 2014. С. 150.
22. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 9. Ч. 2. С. 885.
23. Там само.
24. Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. Warszawa, 1980. Т. III: 1647-1656. S. 404.
25. Ibidem.
26. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 3: (1651–1654 рр.) / упоряд. о. Ю. Мицик. Київ, 2014. С. 141-144; Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655. Warszawa, 1910. S. 100.
27. Wójcik Z. Wielkie Księstwo litewskie wobec Szwecji, Rosji i powstań kozackich. *Przegląd Wschodni*. Warszawa, 1991. Т. I. Z. 3. S. 578-579.
28. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 3: (1651–1654 рр.) / упоряд. о. Ю. Мицик, Київ, 2014. С. 144.
29. Radziwiłł A. S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. Warszawa, 1980. Т. III: 1647–1656. S. 77.
30. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 3: (1651–1654 рр.) / упоряд. о. Ю. Мицик. Київ, 2014. С. 150.
31. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1889. Т. XIV. С. 131-136.
32. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1997. Т. 9. Ч. 2. С. 950.

Oleksandr Yuga

MOSCOW'S POLICY REGARDING COSSACK UKRAINE IN THE MIDDLE OF THE XVII CENTURY IN THE ASSESSMENTS REPRESENTATIVES POLITICAL ELITE OF THE COMMONWEALTH

The article clarifies the problem of the perception of the ruling elite of the Commonwealth of the essence of Muscovy's policy towards Cossack Ukraine in the middle of the XVII century, the factors that influenced the perception and assessment of the Polish-Lithuanian government's plans and goals for Moscow in terms of Cossack Ukraine are analyzed. The greatest attention is focused on the period after the adoption of B. Khmelnytsky in early 1654 tsarist protection.

Key words: *Muscovy, Cossack Ukraine, B. Khmelnytsky, tsarist protection, political elite, Polish-Lithuanian Commonwealth, «Ukrainian problem».*

Отримано: 23.03.2021